

Från Solbijgge setting

Våren 1961 skrev signaturen Sven Joan (Solleröns lokalkorrespondent Johan Svensson) en artikel för Mora Tidning med ovanstående rubrik och som behandlade förhållanden i denna äldre områdesindelning i socknen men även en del namnskick. Femtio år senare skrevs ytterligare en artikel med motsvarande rubrik. De bägge artiklarna behandlar ämnet från något skilda perspektiv men de kan mycket väl komplettera varandra i hembygdsboken Sool-Öen. Även om skillnader finns, har bägge artiklarna det gemensamt i konstaterandet att äldre naturaskatt till staten utgjordes av ”gråverk” d.v.s. ekorrskinn. Ett dåtida mått på antal ekorrskinn var ”timber” men bägge författarna finner att källorna anger ett timber till både 16 och 40 skinn. Ytterligare forskning krävs för ett exakt svar på denna fråga. Svenjoans artikel återges här från tidningsspalterna:

Sollerön intar i namnavseende en särställning med sina många namnformer och olika stavningar. Vi har t.ex. sett eller hört namnen: Sohl, Sol, Soll, Sold, Sohlön, Sollerön, Sollbygge Setting, Sofia Magdalena, ej att förglömma och varom kyrkoherde Lars Dahlin en gång gav beskedet: ”Den käringen är både död och begravnen för länge sen”. Varifrån namnet eller namnen sedan härleder får väl de lärda tvista om. Då har de åtminstone tre former att pröva, nämligen själva ordet sol av solsken, vidare gumman som skulle ha fått sju ungar på en gång och varit tvungen att lägga dessa i ett såll (sold). (Det senare går dock ej ihop med bygdemålet, då såll uttalas med långt å-ljud till såld). Det tredje förslaget – ej så dumt – kommer från Leksand, där man gör gällande, att man där varit tvungen att ”landförvisa” de värsta bråkmakarna och därvid satt dem i en båt och fraktat dem norrut över Siljan. Redan mitt för Sollerön hade man varit tvungen att ”solda” av några stycken för att fortsätta till Färnäs och andra bygder.

Vad som ger anledning till dessa reflexioner om namn är en liten studie av den intressanta boken: Gamla papper angående Mora socken, dess äldsta skattelängder. Författare är som bekant redaktör Anders Pers, som utgav boken redan 1927. Säkerligen finns det många som ej vet om eller glömt bort detta förnämliga bidrag till bygdens historia, ej minst Solleröns. Anders Pers hyste ett varmt intresse för ”Soll”, som han ville att ön skulle heta och hemställde om en återgång till

det gamla namnet. När tillfälle gavs besökte han gärna Soll, och en gång under hans sista år hade jag nöjet att träffa honom i hans hem i Västerås.

Men för att återgå till namn och namnformer, är det närmast förvånansvärt när det gäller personnamn att gårdsnamn ej synes vara så urgamla som man velat förmoda. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av de många skattelängderna, som utgör huvudinnehållet i boken och är det mest intressanta. Författaren konstaterar också, att det med gårdsnamnens införande blivit ordning och reda med namnskicket, men att det på senare tid blivit kaos och oreda genom namnbildning utan några regler.

De som tycker att Andersson, Pettersson och Lundström är för enkla och till äventyrs söker efter nya namn och helst med bättre stavningar kan säkert få goda uppslag i de omnämnda skattelängderna. Eller vad sägs om t.ex. om ”Joen Engelb(re)ctss ij Mijcklaåsa”, Henrik Amunss ij Wikulssbij”, ”Bencct Nills ij Orkarlebij”, Oloff Mattess ij Wikledh”, Halvard Bondes”, ”Gamble Oloff Nilss ij Benssarbij”. Alla i Solbijgge Settuugh”.

Det behövs litet fantasi att läsa dessa namn, som återfinns i den äldsta av skattelängderna från 1539. Även de äldsta bynamnen är delvis annorlunda än nu, samtidigt som några byar har försvunnit och några nya kommit till. I 1539 års längder finns bynamnen: Wttenmijra (Utänmyra), Benctarffue (Bengtsarvet), Miklebij (Myckelbyn), Amunssarffue (troligen i Bengtsarvet, Offuanmijra (Ovanmyra, finns ej nu), Orkarlebij (finns ej nu), Boda (möjligen Bodarna) Lunden (finns ej nu, möjligen Lundgård), H(er)uessare (Häradsarvet), Vijka bd (finns ej nu).

Men naturligtvis är det inte namnet som är det viktigaste i dessa längder utan själva skatten och hur den togs ut. Som Anders Pers framhåller, är det främst den första av de tre skattelängderna och en uppskattningslängd för Älvsborgs lösen, som är intressanta.

Skatten enligt 1539 års längder var en naturaskatt, som utgick i ekorrskin, och det var sannolikt den äldsta formen för kronoskatt härifrån bygden. Den kallades för ”skoge skatt” och skulle betalas bondelagsvis som en kollektivskatt. Skatten var uppdelad på settungarna, och anmärkningsvärt är att Sollbygge settung skulle betala mest. Att döma härav skulle skattekraften ha varit störst på Soll, som fick leverera två timber på sina åtta bondelag, medan Östbygge settung med sina tolv bondelag fick leverera endast ett timber och två belgar och Älvdals settung med sina elva bondelag ett timber, 16 skinn. Ett timber är 40 skinn och en belg lika med ett skinn.

Då är det antagligt – säger författaren – att skinnen inte löstes med pengar utan utgick in natura, så här har vi en förklaring till pilbågens allmänna bruk vid denna tid i dessa bygder. Även om det på den tiden var gott om vilt, så blev det en kraftig åderlätning av ekorrstammen inom Sollbygge setting, som skulle ut med 80 ekorrskinn. Här kan en liten anekdot vara på sin plats. Vid tiden för Gustaf Vasas resning skulle morakarlarna ha lagt bort bruket av båge och tvivlade på att kunna träffa dansken. Men älvdelingarna bemötte deras klenmod med frågan: Ulir int ir ittå danskan, då jag kan träffa furufnattn (Ekorren)?

Bygden ganska välbärgad.

Mycket intressant är 1571 års uppskattningslängd för Älvsborgs lösen. Denna skatt skulle betalas i hårt mynt eller också i guld, silver eller dalerstycken. Det är förvånansvärt att dalkarlarna betalade denna skatt utan minsta knot. Man får ett intryck av välstånd, säger författaren. Detta förstärktes ytterligare av upp-bördsmannens förklaring, att han uppburit den taxerade skatten, en tiondel av befolkningens lösa förmögenhet.

Sollbygge setting synes ha stått sig mycket bra enligt denna längd. Utom smådjur, får och getter i så gott som varje gård, har man i regel haft 4-5 kor. Koppar har det funnits i alla gårdar, silver och konanter i några fall. Bengtsarvet och "Amundsarffwet" (låg troligen i Bengtsarvet) hade de rikaste bönderna. Joenn Anderssonn redovisar bl.a. 19 lod silver och 8 kor, och det sammanlagda värdet utgör 211 mark och 7 öre. Där kommer ytterligare fyra bönder, som redovisar silver och som har slutsummor på 128, 207, 156 och 175 mark och några ören.

Då man i dagens samhälle, fullproppat med bekvämligheter och tekniska hjälpmedel, som ingen kunnat drömma om, ser tillbaka och vill göra sig en bild av svunna tider, vill det gärna bli en blandning av medlidande och översitteri. Vi står i dag på ett oändligt högre plan än våra förfäder! Men nog är det både intressant och överraskande att konstatera, att på 350 – 400 år har själva levnadsformen på Soll och i hela Siljansdalen ej ändrats som man gärna vill tro. Kreatursbesättningen t.ex. 4 – 5 kor med ungdjur har ju varit konstant ända fram till 1930-talet, och det är ju kreatursdriften som i stort sett varit det viktigaste inslaget i folkförsörjningen. Det är i denna samhällsstruktur, som den månghundraåriga allmogekulturen i Siljansbygden bildats och frodats, vilket man bör ha i särskilt minne. Våra problem i dag är av annan art än våra förfäders, men de är sannerligen ej mindre. Gårdar och byar avfolkas, ladugårdar tömmas och åkrarna växa igen, till och med framme i den egentliga bygden. Befolkningsströmmen till städerna fortsätter o.s.v. Det är bara en omställningsprocess av samhället som försiggår, ju fortare dess bättre, säger en del. Allting skall sam-

manslås i stora enheter, det skall centraliseras och rationaliseras. De väntade välsignelserna av dessa stora förändringar har låtit vänta på sig, men däremot har man fått bevittna motsatsen.

När man från Gesundabergets toppstuga blickar ut över Siljan och Sollbygge setting, då vill man trots allt hoppas att denna säregna bygd skall leva och samtidigt bevara något av det bästa, som våra förfäder lämnat i arv efter sig.

Svenjoan

Sollerö setting

De flesta nutida läsare som i något sammanhang stöter på begreppet Sollerö setting, ställer sig säkert frågande om innebörden av begreppet. Att det är fråga om en äldre sockenorganisationsform är ett faktum som med tiden har fallit i glömska hos de flesta. Begreppet setting innebär en sjättedelsindelning av en socken. Även stavningen sextung förekommer och den förefaller mer relevant. Det förekommer även att stavningen Soolbijgge setting finns i en del protokoll. Settingindelningen fanns på 1500 - 1700 talen och fungerade huvudsakligen som en organisation för skatteuppbördsverksamhet.

Settungen indelades i sin tur i s.k. bondelag som bestod av ett antal hemman som hade att svara för uppbörd av skatt inom laget. Bondelaget leddes av en bondelagsman som i huvudsak hade att se till att organisationen fungerade och det fanns inga krav på att han skulle vara registrerad i bondelaget. Bondelagsmannen kunde alltså vara en utomstående. Skatten kunde i äldre tider bestå av naturainslag främst "gråskinn" av ekorre. Dessa skinn (grauwerk) var eftertraktade både här i landet och på kontinenten och var relativt lätta att frakta. Sollerö setting bestod av åtta bondelag och enligt 1539 års uppbörd levererades två "timber" (ett timber = sexton skinn) av bondelagen.

En del socknar - t.ex. Leksand - kunde ha en indelning i fjärdingar, vilket således innebar att socknen indelades i fjärdedels områden. Från denna tid finns faktiskt ett polisiärt begrepp kvar i tjänstetillsättningen av fjärdingsmän som var underställda länsman och senare landsfiskalen. Det fanns både sockenfjärdingsman, som valdes av sockenstämman, och kronofjärdingsman, som förordnades

av länsmyndigheten. Fjärdingsmän fanns kvar i socknarnas polisiära organisation ända fram till polisväsendets förstatligande på 1960-talet.

Rättstillämpningen i äldre tider reglerades av landskapslagarna. Dalalagen från 1200-talet var i stort sett hämtade från Västmannalagen och hade följande indelning:

- Kyrkobalken, från en pergamenthandskrift om 53 ark.
- Edsöresbalken, som reglerade kränkningar mot den allmänna friden, omfattande även hemfrid, kvinnofrid, tingsfrid och kyrkofrid. Kränkningar kunde straffas hårt med biltoghet d.v.s. fredlöshet. Givetvis skulle straffen godkännas av tingslagen.
- Manhelgsdsbalken, rättsskyddet för människorna.
- Byggningsbalken, i den nämns ”Dalum” jmfv vårt Dalarna.
- Giftermålsbalken.
- Tjuvnadsbalken.
- Rättegångsbalken, ej stadfäst enl. gällande rätt.

Laga ting hölls tre gånger årligen med 12 nämndemän. Regler för edgång var mycket stränga i äldre tider då skriftliga dokument ej förekom. Mened bestraffades hårt. Tingslaget var större än socknen och handläggningen av mål kunde således omfatta flera socknar. T.ex. i ett dombrev från 18/2 1325 behandlades en tvist om skog och nämndemän från Leksand, Ål, Gagnef, Mora och Sollerön deltog. Sollerön hade således en viss status eftersom nämndemän var representerade härifrån. Det talades i dombrevet om ”säterbodrar” d.v.s. förekomst av fäboddrift. På Sollerön är det ju väl bekant att sådan förekom, åtminstone vid mitten av 1300-talet under digerdödens dagar. Där om berättas ju i Malinlegenden.

I äldre tider fanns även ett förvaltnings- och rättsområde för bl.a. skatteuppbörd och folkbokföring i landskapen som benämndes ”Hundare”. Sedermera ändrades namnet till ”Härad” med i stort sett samma verksamhetsområde. Benämningen kan ha haft sitt ursprung i ”hundra” eftersom området hade att rekrytera en krigshär på hundra man. Domstolarna i bygderna kallades för Häradsrätter ända fram till våra tider.

Enligt 1539 års skattelängder fanns det i Mora socken följande settningar:

- Sollerö settning som från början även omfattade hela Venjan

- Strandbygge settung med Utmeland och Vika samt begynnelsen av byn Vinäs.
- Morkarlbj settung med äldsta bebyggelsen på västra älvstranden med Lisselby, Morkarlbj och Gopshus.
- Bonäs settung omfattade Bonäs och Våmhus.
- Östbygge settung, bebyggelsen öster om Mora.
- Älvdalens settung, Älvens norra strand från och med Kråkberg upp till Åsen. Även Oxberg och Evertsberg ingick. Senare ändrades indelningen så att settungen omfattade nuvarande Älvdalen och Oxberg.

Märkligt är att i denna områdesindelning ingick hela Älvdalen. Settungarna undergick vissa förändringar under den tid skattelängderna omfattade. I slutet av 1500-talet räknades Söromsjöns byar in i Sollbygge settung medan övriga Venjan norr om sjöarna, ingick i Strandbygge settung.

Skattelängdernas uppdelning i byar ger ett begrepp om antalet skattebönder samt deras skatteförmåga. Dåtidens protokollförare behandlade språket på ett högst individuellt sätt och detta stämde inte alltid överens med tidens dokument eller namnskicket i övrigt ute i byarna. Detta berodde sannolikt på den tidens skrivkunnighet eller brist på sådan. När ord sattes på pränt förekom olika stavningar på bynamnen och de kunde bli olika för varje skattelängd. Protokollförarna skiftade och stavningarna med dem. I det följande återges stavningarna enligt längdernas original mera som ett kuriosum för att belysa dåtidens skrivmetoder och protokollförarnas fria möjlighet till variation i stavningen Några bynamn kan synas svårtolkade medan andra verkar helt korrekta.

I 1539 års skattelängd för Sollerö settungs byar redovisas de enligt följande:

Bengtszarffuith: av 11 skattebönder tycks en Per Matsonn vara rikast med 20 d.*

Amundzarffuith: 8 skattebönder, Amund Olsson, 3 öre

(se Sool-Öen 1992: "Amundsarvet, byn som försvann").

Hereditzarffuith. 10 skattebönder, Per Olsson, 4 öre (Häradsarvet)

Gruddeboda: 7 , Grudde Lasse 2 öre 8 d.*

Rothagen: 8 Lass Nilsson 16 d.*

Mijklebij: 11 , Oluff Perssonn 22 d.* (Myckelbyn)

Wicklebsijn: 12 , Jöns Perssonn 21 d.* (avser södra delen av Utanmyra, jmf. området kring nuvarande Wikgårdarna).

Wtanmijra: 16 skattebönder, Jöns Olsson 18 d.*

* d=daler

I denna skattelängd upptas även Kettelsboda (Kättbo) och Gäffuande (Gävunda)

i Sollerö setting. Några år senare finns Vickelid, vilket torde vara samma område som tidigare skrivits som Wickletsbijn d.v.s. området kring nuvarande Wikgården i södra delen av Utanmyra.

I den senare skattelängden finns även två skattebönder i Smoiensboda, vilket avser nuvarande Bodarna.

I några tidiga skattelängder finns namnet Ovanmyra angivet. Detta torde vara mellersta delen av Utanmyra och som senare registrerades där. Samma förhållande gällde Mågsbodarna som i någon skattelängd fanns registrerad som eget område men som senare överfördes till Utanmyra.

Sveriges krigsmakt led ett förkrossande nederlag i kriget mot danskarna och på västkusten intogs Älvsborgs fästning. Vid fredsförhandlingarna åtog sig svenskarna att lösa fästningen med penningar och dessa togs ut genom ett skatteuttag i landet som benämndes ”Älvsborgs lösen 1571”, vilket innebar en kraftig åderlätning av landets tillgångar. Genom en särskild uppskattningslängd för skatteuttaget drabbades bönderna synnerligen hårt.

Uppskattningslängden för Mora kallades: ”Hielpe skattz Register aff Mora Sochn anno etc. 1571”. I denna längd upptogs böndernas innehav av kor, får, getter och svin förutom penninginnehav. Längden ger en god bild av den ekonomiska situationen i socknen (settingen) och det framgår, att några storbönder med betydande förmögenheter inte fanns även om några kunde räknas som välbärgade. I det följande används originalskrivningen av bya- och personnamn och man kan se att vissa förändringar skett sedan skattelängden 1539.

Soolbijge settingh

- Bengzarffwe: 9 skattebönder. Joenn Andersson förmögnast i byn med: 8 kiöör, 4 fåår, 4 getter, 2 swinn. Joen Andersson var mera känd som majoren Daniel Jonsson far. Han fick avsked som hövitsman från Dalregementet och erhöll en s.k. förläning i Bengtsarvet.
- Amundzarffwet: 12 skattebönder av vilka en Erich Michillsson var förmögnast med 11 kiöör, 2 vng, 6 fåår, 6 getter, 1 swinn.
- Häresarffwe: 13 skattebönder, Per Benchzonn hade 8 kiöör, 6 fåår, 6 getter, 2 swinn.

- Gruddeboda: 13 skattebönder, Per Jönssonn hade 8 kiöör, 3 fåår, 3 getter.
- Boda: 4 skattebönder, Lasse Olufz hade 5 kiöör, 2 fåår, 2 getter.
- Möcklebij: 11 skattebönder, Jöennss Perssonn hade 8 kiöör, 6 fåår, 6 getter, 3 swinn. Nuvarande Myckelbyn bedöms som avsevärt mindre än 1571. I dialekter kring Siljan används ordet ”myckel” i betydelsen många, mycket och även stor.
- Rothehagann: 9 skattebönder, Jönns Perssonn hade 7 kiöör, 4 fåår, 4 getter, 1 swinn.
- Wiklesbijnn: 13 skattebönder, en Hernrich (?) hade 6 kiöör, 2 fåår, 2 getter.
- Vthanmöre: 15 skattebönder, Erich Joenssonn hade 5 kiöör, 2 fåår, 1 get.

Det är högst anmärkningsvärt är att inga hästar registrerades trots att sådana fanns i många hemman och de måste ha representerat ett avsevärt värde i skattehänseende. Anledningen till att de inte togs med är inte klarlagd men förhållandet måste anses märkligt. I ovanstående uppställning anges endast den skattebonde i varje by som registrerades för flest antal husdjur och som kan anses vara de mest besuttna. För settingen registrerades här även Gäffwande, Möckleässenn och Kätilebo.

Som en jämförelse kan noteras att Mora sockens mest förmögna person var pastoren Ericus Ingeualdi i Mora. Denne skattade för 42 kiöör, 2 oxer, 14 vagnöt (ungnöt), 25 fåår, 49 getter och 36 swinn. Han lär ha varit en kraftfull personlighet och respekterad även utanför sockengränsen. Han ägde möjlighet att ha ett stort antal anställda som skötte hans kreatursbestånd. Det fanns en obekräftad uppgift om att hans samlade förmögenhet uppgick till omkring en tiondel av socknens.

Som bekant förändrades byindelningen inom Sollerö setting. Amundsarvet delades upp mellan Bengtsarvet och Häradsarvet, Wiklesbijnn och Ovanmyra ingick i Utanmyra. Små-iönsbo blev Bodarna. Något senare fanns noterat ett område som kallades Rannmyrgata med ett dussintal hushåll, men det var troligen Bodarna som avsågs. Namnet försvann efter en kort tid. På 1700-talet fanns även Söderarvet men även det namnet försvann ganska snabbt ur revningslängderna.

Settingarna upphörde som uppbörsområdena efter hand och fogderierna över-

tog uppborädsverksamheten i socknarna. Tiderna skiftar och det finns många möjligheter att spekulera över de omständigheter som rådde under våra förfäders levnad. Någon har sagt: ”Den gångna tiden bildar den mylla, varur dagens kultur spirar”.

Helmer Nilsson

Källor:

Friberg, Nils o. Inga: Bebyggelseutvecklingen fram till storskiftet, Moraboken I.

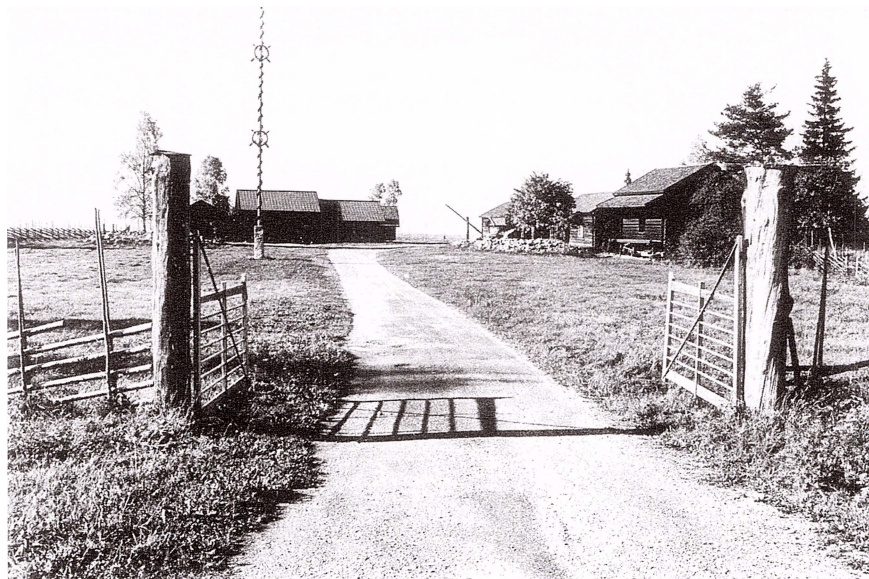
Pers, Anders: Gamla papper ang. Mora socken, Västerås.

Lindén, Bror, Bebyggelsenamn, Moraboken I.

Granberg, Gunnar, Bebyggelsesägner på Sollerön. Gruddbo på Sollerön, en byundersökning.

Dalregementets arkiv.

Nationalencyklopedin.

Hembygdsgården med grindstolpar från f d första flottbron.